

בגברות

ישע

לקט שיחות ומאמרים לפרשת תולדות מפרי עטו
של סבנו, הרב חיים ישעיהו הדרי

לרגל הגיעו לגבורות

עריכה: אלעד ברנד

שבת פרשת תולדות, תשע"ד

חפץ חיים

תוכן עניינים

3.....	מבוא
6.....	שיר יידידות
9.....	הסתומים במקרא ומפורשים בחז"ל - שם ועבר
16.....	הָלוֹא אַח עָשׂוּ לְיַעֲקֹב
19.....	שמועות רא"ה – פרשת תולדות תר"ץ
24.....	שבת ומועד בשביעית – מתנת השבת והשביעית
27.....	עימותים גיאוגרפיים בפרשיות השבוע – באר שבע ופלשתים
34.....	סיפור מן ההפטר
35.....	מזמורה של הפרשה – מזמור ל"ו

מבוא

"ותפארת בני אבותם" (משלי יז, ו).

"ואלה תולדות יצחק בן אברהם, אברהם הוליד את יצחק" -
זהו שאמר הכתוב: "עטרת זקנים בני בנים, ותפארת בני אבותם".
הצדיקים מתעטרים בבני בניהם, ובניהם מתעטרים באבותם" (תנחומא תולדות ד)

אמנם הבנים הם תולדות האבות במובן הפיזי, אולם בכך לא תם קשרם. מורשת האבות זורמת בעורקי הבנים ונגינתם מוסיפה להתנגן דרך כל אחד מצאצאיהם, בדרכים שונות ומגוונות. בנים, נכדים, נינים, כולם ענפים מפותחים של אותו השורש, המהווה את מקור יניקתם. בכוחם של האבות לעצב את ילדיהם וילדי ילדיהם גם במישורים פנימיים יותר. בכך פארם של הבנים ובעטרה זו הם מתעטרים.

תורתו של סבא כמעין מפכה, מתמיד בנביעה, שופע מים חיים ומעניק ברכה. תורה זו פוגשת כל אחד מאיתנו בדרכים שונות ומותירה בנו רשמים מעשירי רוח.

טעימה קלה מבאר תורתו של סבא מוגשת בזו החוברת. ממנה "ישאבון הנערים", "מי מצור שאבי לך" ויוסיפו עוז וחדווה בנפש השואב.

לקט שיחות אלו היוצא לרגל הגיעו לגבורות של סבא ישעיהו, בנוי מתמהיל ייחודי של שיחות שהעביר ומאמרים שכתב המהווים מעט מזעיר ממשנתו העיונית.

"סתומים במקרא ומפורשים בחז"ל - שם ועבר", הינה שיחה על פרשת תולדות, שניתנה כחלק מסדרת שיעורים. סדרה זו עסקה בדמויות סתומות ובלתי מפורשות בפסוקי התורה שפורשו על ידי חז"ל, והועברה בשנים תשנ"ו - תשנ"ז. בראשונה שיחות על הפרשה ובשנייה על ההפטרה. כתיבת שיחה זו

היא פרי שיתוף פעולה של סבא עם פנינה בשנת תשנ"ט ובקובץ זה נעשתה בה עריכה מחודשת.

"הלא אח עשו ליעקב" הינה שיחה שניתנה ברשת קול ישראל בשנת תש"ך, כחלק מסדרת שיחות על פרשת השבוע שניתנו מפיו של סבא. השיחה נכתבה בידי סבא.

"שמועות רא"ה תולדות תר"ץ", הינה שיחה לפרשת תולדות מפי הרא"ה קוק זצ"ל. שיחה זו נלקחה מתוך שיחות, שעובדו בידי סבא וזכו לפרסום חלקי בחוברות. שיחות אלו ניתנו בידי הרב קוק בזמני סעודה שלישית לפני כשמונים שנה, סוכמו בידי הרב קלמן אליעזר פרנקל ז"ל ונמסרו לסבא ישעיהו לצורך עיבוד ועריכה. על השלמת הסדרה והוצאתה מחדש עמל סבא ממש בימים אלו.

"שבת ומועד בשביעית – מתנת השבת והשביעית", הינה שיחה לפרשת תולדות שנלקחה מתוך הספר "שבת ומועד בשביעית". הספר התפרסם במספר מהדורות, האחרונה שבהן בהוצאת "מכון התורה והארץ". אף הוא עתיד להופיע במהדורה חדשה לקראת שנת השמיטה הקרובה.

"עימותים גיאוגרפיים בפרשיות השבוע – באר שבע ופולשתים", הינה שיחה לפרשת תולדות שניתנה כחלק מסדרת שיעורים שעסקה באתרים מנוגדים המופיעים בפרשה ומייצגים תרבויות ושיטות שונות. סדרה זו ניתנה בשנת תשמ"ז. שיחה זו עובדה על סמך סיכום של הרב טוביה ליפשיץ.

"סיפור מן ההפטרה" הינו מאמר להפטרות פרשת תולדות שכתב סבא לעלון הבוגרים של ישיבת הכותל "אחר כתלנו". מאמר זה הוא חלק מסדרת מאמרים העוסקים בהפטרות ובקשר ביניהן לבין פרשת השבוע. מאמר זה נכתב בשנת תשע"א.

"מזמורה של הפרשה" הינו מאמר לפרשת תולדות שכתב סבא לעלון הבוגרים של ישיבת הכותל "אחר כתלנו". מאמר זה נכתב בשנת תשע"ב. מאמר זה הוא חלק מסדרת מאמרים העוסקים בעיונים בפרקי תהילים, שתוקנו לאמרם לאורך פרשיות השבוע וביחסם לעניינים בפרשה.

סדרות אלו הן רק חלק ממכלול הסדרות שהעביר סבא, ורק מפאת חוסר מקום וזמן לא נכנסו שיחות נוספות מסדרות ידועות, כגון: פרשנות שפת אמת לרש"י, רמב"ן, חסידות ומוסר, מדרש רבה, חכמי ישראל ועוד.

מצאתי לנכון להביא כאן חלק משיר שכתב הרב חיים סבתו לכבוד יובל השבעים של סבא. השיר מתקשר להווי סביב השיחות בקובץ זה:

"וביום חמישי לעת ערב, היא שעת השיחה, חורז בה ממקרא לרמב"ן, וממנו לנצי"ב וכלי יקר לו לעזרה, ושפת אמת ורמזי קבלה, חסידות במדה, ספורי הזקן הפשיסחאי, וחידודי הקוצקאי, עם הרב צבי יהודה והרב חרל"פ, ר' חיים ולוז'ין ור' חיים שמולביץ, ובשנה השביעית השיחה מתעלה, במעלות הזמן והמקום, ובמחשבתו כל הזמן מתעמקת, איך יקשור אלה הבחורים" (כתלנו טו, 239).

זוכים אנו לחגוג את שנת הגבורות לסבא ישעיהו. עבור רבים מתלמידיו היווה סבא ועדיין מהווה, מקור מים חיים של תורה והנהגה וכך גם עבורנו. מעין אינו מתישן עולמית, וגם אם מימיו כימי בראשית, הריהו חדש כמו בתחילת בריאתו. כל כך למה, מפני שהוא מחדש תמיד את מימיו מתוכו. כשם שהתורה עצמה היא למעלה כל זמן, כך האדם שזכה לה ובה, שוב אין לזמן שום רשות על חיי רוחו.

נאחל לסבא ישעיהו עוד שנים רבות של עשייה ויצירה, שיזכה לשנים בריאות בתוך רבבות אלפי ישראל לראות בבוא גואל ובבניין אריאל.

תודה לכל מי שסייע במציאת חומרים, דפי מקורות ובמתן עצות.

אלעד ברנד

שיר ידידות

הרב אריה הנדלר

מה נשיב לה' כל תגמולו עלינו
זה מעשה שמעתי מפי מו"ר חמי פעמים רבות. באחרית ימיו היה ה'חפץ חיים'
מחשב לילך לארץ ישראל. כיון שהרגישו ישראל שבגלות ליטא שגדול שהיה
עמהם הולך לו, קמו ועמדו על דרכו, לבטל מחשבתו. היו מתכוונים בכל כוחם
באמירת "יהי רצון מלפני אבינו שבשמים לקיים בנו חכמי ישראל" והיו
שוכחים סיפא של הפסוק "בכל מקומות מושבותיהם". כיון שאמרו "בנו" היו
מתכוונים לגלות ליטא, ומיד היו מסיימים ואומרים "ונאמר אמן". אבל אותו
זקן, הוא באחת ומי ישיבנו ונפשו איוותה לעלות לארץ ישראל. אמרו ישראל
שבגלות ליטא, ניתנה ראש, ונשלח אצלו את הגאון הגדול ר' חיים עוזר
גורדז'נסקי, והוא יהיה לנו לאחיעזר ולאחיסמך, להניא את אותו הזקן
ממחשבתו. כיון שבא הגאון הגדול ר' חיים עוזר אצל ה'חפץ חיים', ראה
שמשנתו ברורה וכבר באר ההלכה, כי חפץ הוא בשערי ציון המצוינים. היה
הוא עומד ומסרהב, והיה ה'חפץ חיים' מסרב. סוף דבר שאל בעל ה'חפץ חיים'
את הגאון הגדול: "וכי למה זה תתראו, ולמה תזדקקו לי, ומה תועלת תבוא
לכם ממי שכבר הוציא את רוב שנותיו?" השיב הגאון הגדול ר' חיים עוזר
במתק לשון: "כשהסבא מיסב אצל השולחן כל הנכדים נוהגים אחרת...".

מה נשיב לה' כל תגמולו עלינו, לפי שזכינו שהסבא מיסב אצל השולחן, לפי
שזכינו להתנהג אחרת...

מה נשיב לה' כל תגמולו עלינו, לפי שחסדיו המרובים שפעו חיים, ובאו
החסדים עד הגבורות ונמתקו הגבורות בשרשן...
כיון שבאו החסדים עד הגבורות ונמתקו הגבורות בשרשן, עמד אלעד וליקט
נפזרים כמלקט שבלים וקיים בו במו"ר חמי מה שאמרו בלשון חכמים "ומשלך
נתנו לך". עיקר תולדותיהם של צדיקים מצוות ומעשים טובים. עיקר
תולדותיו של מו"ר חמי, תורות, שיחות ושיעורים. פתחים רבים פתח מו"ר
חמי לבוא במ בשערי הפרשיות, והיה אלעד מצרף זה אצל זה ונמצא התולדות
מלקט התולדות לפרשת תולדות. ונמצאו תולדות ליקוט זה עולות בחוברת
הנתונה לתולדות.

ואף אני בראותי כל שיחה על תילה בנויה, וכל המלאכה בטוב טעם עשויה,
ואין פרץ ואין צווחה ואף לא מילה שגויה, ולא מדרש ולא מאמר מעינו סמויה,
אמרת אשיר שיר חרז שיחותיו בו חבויה, ותעלה כל שיחה כמין חומר במקום
בו היא זרויה, על כן אשירה נא שיר למו"חי באהבה גלויה, ועוד אוסיף לברכו
כי תהיה ידו נטויה, ותהי השמחה במעונו תמיד שרויה, ותעלינה כאן השיחות
כל אחת בשם היא קרויה...

ראש וראשון יתפתחו הסתומים ויתפרשו במדרש
שם ועבר נסתמו במקרא ושם לא פורש
בבית מדרשם רבקה בין יעקב לעשו מבחינה
ולומדת כי גדולה הקבלת פני זקן כהקבלת פני שכינה

שנית, ילך הקול מסוף העולם ועד סופו
מה בין יעקב לבין אשתו כגופו
על יצחק שחלק עולמות לעשו וליעקב
ועל רבקה שראתה איך משפט דינו של הר ציון את הר עשו יקוב

שלישית, שמועתו של הכהן הן רק הוא יוכל להבין
שמועות קודש נאמרו בסוד שיח רעווא דרעווין
על טבע ועל מעל לטבע, על קול יעקב וידי עשו, על קדושה מוחלטה ועל פדיון
על שני שעירים, ועל ריח ועל טעם, על עיון מעמיק ועל הברקת הרעיון

רביעית, קרבה שנת השבע היא שורש נשמתו
הן עלי ספר כתובה היא משנתו
וכאן היא לפנינו במתנה החוזרת ומשתלשת
מתנת השביעית ומתנת השבת אל תוך פרשת תולדות גולשת

חמישית, היא קדושת המקום, בחינת עולם
פלישתים ובאר שבע אשר נסתמה בגללם
והשבע הוא היסוד המוחלט ומקור האיתנות
והפלישתים הם היסוד לכל הריק ולכל הליצנות

שישית, היא סיפורה של ההפטרה, סיפור תנ"כי
והפטרת השבת נקבעה להפטרת מלאכי
על משה אבי חוזה, ועל אליה הנביא
ועל עימות עם בני אדום, שסופו גאולה יביא

שביעית ואחרונה היא מזמור הפרשה
מזמור ל"ו נאום פשע לרשע
לא יוכל שאת תהום רבה משפט אלקים
אך חסד ואור יהיו מנת חלקם של הצדיקים

הנה כי כן כל השביעין חביבין
מי יתן ונזכה ללמוד ולהבין
כי עוד פתחים רבים לו אשר יבוא בהן אל המלך
אך אנו נאמר די, ובשתיקה ניטול הפלך
אך נעתיר בתפילה לנושא עוון ופשע
לברכו, ולשמרו בבואו בגבורות ישע
יהיו נא לרצון אמרי צעיר החברים
ממעונות אריות מהררי נמרים

אריה

הסתומים במקרא ומפורשים בחז"ל

שם ועבר

"וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אִם כֹּן לְמָה זֶה אֲנִי וַתִּלְךְ לְדַרְשׁ אֶת ד' דרך כלל מופיעים במקרא אישים פרסונאליים, גם אם בצורה סתומה ועלומה, והם מתפרשים בידי חז"ל. אולם מאחורי הליכתה של רבקה ודרישתה את ד' עומד קושי בדבר זיהוי מושא הדרישה. אמנם המושג לדרוש את ד' מופיע במקומות נוספים בתנ"ך. כך לדוגמה **"וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵל יְהוֹשָׁפָט עוֹד אִישׁ אֶחָד לְדַרְשׁ אֶת ד'"** (מלכים א כב, ח). וכן **"וְאֵל מֶלֶךְ יְהוּדָה הִשְׁלַח אֶתְכֶם לְדַרְשׁ אֶת ד'"** (שם יח). וכיוצא בדבר במקומות הרבה. אכן בכל אלה גם אם לא מתפרשת צורת הדרישה, הרי העניין מתברר מהקשרו: נביא, חכם, זקנים, מוסדות תורה ומשפט. אולם במקרה שלפנינו לכאורה כל האפשרויות האלו אינן קיימות.

קושי זה מנוסח כבר במדרשי חז"ל: **"וכי בתי כנסיות ובתי מדרשות היו באותן הימים?"** (בראשית רבה סג, ו). היכן עוד בתקופה של עולם אלילי ניתן למצוא בית מדרש מוסמך שבו אפשר לקבל תשובות למה שלמעלה מן הטבע? ומדוע לא פנתה רבקה אל אברהם או אל יצחק?

מיהי, אם כן, אותה אישיות שמסתתרת מאחורי ותלך לדרוש את ה'.

דרשו חז"ל: **"לא הלכה אלא למדרש של שם ועבר"**¹ (בראשית רבה שם ובעקבות כך ברש"י על אף שהזכיר רק את שם²). גילוי חז"לי זה שימש את הרמב"ם בעוסקו בסוגיית הנבואה:

ודע שהנה יאמר: ויאמר ד' לפלוני, ולא היה זה לפלוני' לא באהו חזון כלל, אבל נאמר לו הדברו הוא על ידי נביא – כמו שבא הכתוב:

¹ אמנם בדרשות הר"ן, דרוש שני, העמיד אוקימתא אחרת שהיתה מחזרת על פתחי נשים ושאלה אם קרה להן כן בהריונם, משהשיבו שלא, אמרה אם כן למה זה אנכי, ואחרי יודעה כי אין דרך נשים לה הלכה לדרוש את ד' מפי נביאים, או התבודדה בעצמה בענין יחול רוח ד' לפעמה ויגידנה מה יהיה בסופה.

² הסבר להשמטתו של עבר בדברי רש"י נמצא בדברי המהר"ל בגור אריה אות כט: 'ובודאי אל שם הלכה ולא אל מדרשו של עבר, דאם שם לא ידע, שהוא הגדול, עבר מנא ליה'. ובאות מג שם הסביר מדוע יעקב הלך ללמוד אצל שניהם דווקא ולא רק אצל הגדול שבהם: "דלמוד התורה יכול ללמוד מן הקטן כמו מן הגדול, ולעולם לא ילמוד אדם אלא ממי שלבו חפץ ואפילו אם הוא קטן, דלאו מכל אדם זוכה ללמוד. ודווקא לגבי שאילה אין לשאול הקטן במקום גדול".

ותלך לדרוש את ד", ואמרו בביאור: 'לבית מדרשו של עבר', והוא ענה אותה, ונאמר בעבורו: 'ויאמר ד' לה'. (מורה נבוכים חלק שני, מא).

הרמב"ם נוקט שרביקה לא נתנבאה³ אלא קיבלה כמענה את נבואתו של עבר.⁴

על דברי רש"י המבוססים על דרשת חז"ל, הוסיף רבי אליהו מזרחי עוד שתי פעמים בהם אנו פוגשים את שם ועבר במהלך הפרשה: **"וַיִּעַקֵּב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֶהְלִים"** – **"אהלו של שם ואהלו של עבר"** (בראשית רבה סג, י; רש"י), וכשהלך יעקב לחרן דרשו חז"ל: **"שנטמן בבית עבר ארבע עשרה שנה"** (בראשית רבה סח, ה; רש"י כה, יז).

לאור דרשות חז"ל אלו ניכר שבית מדרשם של שם ועבר היווה מרכז תורני רוחני באותם הימים. למרות חברה רוויה באלילות פיעמה בה מסורת נסתרת שהיתה נחלת יחידי הדורות, ועברה מדור לדור. כך כתב הרמב"ם: **"אבל צור העולמים, לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו, אלא יחידים בעולם, כגון חנוך ומתושלח, נח, שם ועבר"** (הלכות עבודה זרה פרק א).

ר' יהודה הלוי, על פי שיטתו הבסיסית, הדגיש את השתלשלות המסורת:

ארבעת אלפים וחמש מאות שנה ופירוטן פירש לנו מימות אדם ושת ואנוש עד נח. ואחרי כן עד שם וחבר, ומהם עד אברהם. ואחרי כן מיצחק ויעקב עד משה רבנו ע"ה. אנשים אלו היו לפי סדר ירושה הנמשך ללא הפסק, כגרעין הפרי לאדם ולסגולתו, ולכל אחד מהם היו גם בנים אחרים, שלא היו כי אם קליפה לגרעין, ולא דמו לאבותם עם כי התחבר העניין האלוקי במ. (כוזרי מאמר ראשון, אות מז).

ההדגשה בדברי הראשונים על פעלם של מעבירי המסורת בתקופת ה"תוהו" של ההיסטוריה האנושית מתבססת על רמזי המקראות ועל מדרשי חז"ל. באותה תקופה מזכיר המקרא, בין השאר, אישים כמו עבר ומלכי צדק מלך שלם:

³ ב'לבוש האורה' דייק זאת מלשון הפסוק "ויאמר ד' לה" ולא נאמר "ויאמר לה ד": "אלא על כרחך לא אמר לה אלא לאותו נביא שהלכה אליו לדרוש אמר, והוא שם, והוא אמר לה".
⁴ על הקושי מדוע לא הלכה לשאול את אברהם עמד הרד"ק שמדבריו אכן משמע שהלכה אל אברהם. לעומתו המהר"ל בגור אריה אות כז סובר שלא הלכה לאברהם או יצחק מכיוון "שהיתה סבורה דשמא בשביל חטא יש לה תער הבור כל כך, כי הנשים הצדקניות לא היו בפתקא של חוה, דהם יולדות בלא צער עבור ולידה, והיתה מתיירא שתגנה בעיני בעלה, או שיאמר אברהם ליצחק שאינה הגונה לו וישא אחרת או יגרשנה".

על עבר מסופר: **"וּלְעֵבֶר יָלַד שְׁנֵי בָנִים: שֵׁם הָאֶחָד פֶּלֶג, כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ"** (בראשית י, כה). על פי לוח התולדה בפרק הנ"ל בבראשית עולה, שעבר הוא דור רביעי לשם בן נח. פעולתו של עבר, קריאת שם בנו "פלג" על שם מאורע שעתיד להתרחש, מעוררת שאלה הגיונית: מניין לו, לעבר, שאכן יתרחש מאורע זה? מסורת חז"ל ראתה אצל פלג סגולה של צפיית העתיד: **"אמר ר' יוסי: נביא גדול היה עבר, שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש"** (סדר עולם פרק א). ובעקבותיו פרש רש"י: **"למדנו שהיה עבר נביא, שקרא שם בנו על שם העתיד"** (בראשית י, כה).

על מלכי צדק מסופר: **"וּמַלְכֵי צֶדֶק מְלָךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לְחֶם וַיֵּזֶן וְהוּא כְהֵן לְאֵל עֲלִיּוֹן"** (בראשית יד, יח). אף כאן מתעוררת השאלה, אילו כוהנים לאל עליון היו באותה התקופה, ומה טיבה של השקפת עולמם? משום קשיים אלו הוצרך רש"י לזהות בשם המדרש שזהו שם בן נח, ממשיך המסורת ומעבירה.

על פי האמור יוסבר הפסוק: **"וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֲלִיּוֹן קָנָה שְׁמִים וְאָרֶץ"** (שם ט). כאן יש הכרעה מוחלטת מפיו של שם, הוא מלכי צדק, על ייחודו ואדנותו של ד' בעולם. כיוצא בגישה זו יובנו אף דברי רש"י (שם כ): **"ויתן לו- אברהם לפי שהיה כוהן"**. אברהם נתן מעשר למעביר המסורת בין התקופות, הוא נציג ד' בעולם.

על אישיותו הפרסונאלית של שם דרשו חז"ל (בראשית רבה כו, ג):

ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת, והלא יפת הוא הגדול? אלא בתחלה אתה דורש שהיה צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושייחד הקב"ה שמו עליו, ושאברהם עתיד לצאת ממנו, ששמש בכהונה גדולה ושנבנה בית המקדש בתחומו, שמעון בר חוטה אמר: שמנין אותיותיו תלה הקב"ה לדורות מן המבול ועד הפלגה, שלש מאות וארבעים שנה.

ממדרש זה אנו למדים שמתחילת בריאתו היה שם מיוחד לגדולות. הוא נולד מהול,⁵ ושמו של הקב"ה מיוחד עליו. תכונות שיתגלו בעתיד היו קיימות בו מתחילת בריאתו.

⁵ עובדת היותו מהול מלידה שימשה את המג"א בפירוש 'זית רענן' למדרש בילקוט שמעוני (רמז, פ), על מילתו של אברהם בידי שם בן נח, כמענה לקושיא שערל אסור למהול.

מעמדם של שם ועבר בעולם העתיק זכה לתיאורים נוספים בפי חז"ל:

אדם הראשון היה בכורו של עולם וכיון שקירב קרבנו לבש בגדי כהונה גדולה. כיון שמת אדם מסרן לשית שת מסרן למתושלח כיון שמת מתושלח מסרן לנח. מת נח, מסרן לשם (במדבר רבה ד, ח).

אף בזוהר צוינה דרך המסורת (זוהר חדש ח"א פרשת נח לח ע"ב):

נטל הקב"ה את שם בן נח והפרישו לכהן עליון ולשרתו והשרה שכינתו עמו וקרא שמו מלכי צדק מלך שלם. והיה יפת אחיו לומד תורה ממנו במדרשו עד שבא אברהם ולמד תורה במדרשו של שם... ומאין היה לו תורה אלא אדם הראשון ידע התורה והניחה בקבלה לשית בנו ואח"כ באה ליד חנוך עד שבא לשם והיה מתעסק תמיד בה.

גם תורה וגם כהונה גילה מלכי צדק מלך שלם לאברהם במפגש ביניהם, כנאמר: **"רבי שמואל בר נחמן אמר: הלכות כהונה גדולה גילה לו, ורבנן אמרי תורה גילה לו"** (בראשית רבה מג, ו).

שם ועבר היו אף שותפים בקבורתו של אברהם:

א"ר שמואל בר נחמן שם ועבר היו מהלכין לפני מטתו וראו גבה מקום מופנה לאבינו אברהם וקברו אותו בדיוטרין שלו במקום המוכן ומזומן לו (בראשית רבה סב, ג).

התורה והאמונה בבורא העולם, שהוקנו לאברהם אבינו על ידי שם ועבר, הועברו דרך יצחק אבינו ליעקב, וממנו לבנו אהובו, יוסף. נאמר על יוסף: **"וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זְקִינִים הוּא לוֹ"** (בראשית לז, ג). רש"י (שם) הביא את תרגומו של אונקלוס: **"בר חכים הוה ליה"**, ואמר: **"כל מה שלמד משם ועבר מסר לו, לומר שמסר לו חכמות וסתרי תורה. ומצאו משכיל ובעל סוד בהם, כאילו היה זקן ורב ימים"**.

שם ועבר פיתחו אסכולה שהחלה להיות מופצת בחייהם. אסכולה זו מכונה בפי חז"ל **"ישיבת שם ועבר"**, והיא המשיכה גם אחרי מותם, על ידי בית דינם כפי שיבואר להלן.

⁶ על פי מדרש רבה בראשית פד, ח: **"רבי נחמיה אמר שכל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב מסרן לו"**.

לראשונה פוגשים את "ישיבתם" של שם ועבר לאחר עקדת יצחק: **"וישב אברהם אל נערו, ויצחק היכן הוא? רבי ברכיה בשם רבנן דתמן שלחו אצל שם ללמוד ממנו תורה"** (בראשית רבה נו, יא). בית מדרש זה שימש את יעקב כנער "תם ישב אהלים": אוהלו של שם ואוהלו של עבר "דמשמע תרת" (המזרחי, הרא"ם).⁷

ישיבתו של עבר משמשת את יעקב כאכסניא לתורה בברחו מפני עשו אחיו בדרכו לחרן, במשך ארבע עשרה שנה, כפי שמציין רש"י בסוף פרשת תולדות, על פי הגמרא (מגילה יז ע"ב): **"היה יעקב בבית עבר מוטמן ארבע עשרה שנה"**. בתקופה זו כבר מת שם, שהרי היה סבו של עבר ומבוגר ממנו בהרבה, ונשארה רק אסכולתו של עבר.⁸

בתי הדין של שם ועבר פעלו גם לאחר מותם, והמשיכו להפיץ ולהורות את תורתם של שני אישים אלו. בית דינו של שם פעל כדי להשליט את המוסר בחברה, וגזר גזרות שיש להן השפעה הלכתית, כפי שאפשר לראות וללמוד ממקור זה:

ולר"ש בן יוחאי, דאמר 'כי יסיר את בנך מאחרי', לרבות כל המסירות, מאי איכא למימר? אלא דאורייתא אישות דרך חתנות ואתו אינהו גזור אפילו דרך זנות, זנות נמי בבית דינו של שם גזרו, דכתיב: 'ויאמר יהודה הוציאוו ותשרף'. (עבודה זרה לו ע"ב).⁹

יתר על כן, בת קול הודיעה, כי משמים סומכים על פסיקותיהם ועל גזרותיהם, כמובא בגמרא (מכות כב ע"ב):

אמר ר' אלעזר: בג' מקומות הופיעה רוחה קודש: בבית דינו של שם, בבית דינו של שמואל הרמיתי ובבית דינו של שלמה. בבית דינו של שם, דכתיב: 'ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני'. מנא ידע דלמא כי היכי דאזל איהו לגבה אזל נמי איניש אחרינא לגבה? יצאה בת קול ואמרה: ממני יצאו כבושים.

⁷ וכן בשפתי חכמים סוף פרשת תולדות: "דכשהלכה על בתי מדרשות היה יעקב מפרסם לצאת ושם ועבר שתי בתי מדרשות היו דכתיב ויעקב איש תם יושב אהלים מסתמא על שניהם נאמר".

⁸ ועיין ב'קדושת לוי' סוף פרשת חיי שרה.

⁹ בתנ"י וישב יז: "למה אמר 'ותשרף' ולא 'תהרג'? אפרים מקשאה בשם ר' מאיר אמר: בתו של שם הייתה ושם כוהן היה. לפיכך אמר 'הוציאוו ותשרף'". והרא"ם תרץ: לאו דווקא בת אלא בת בנו (שהרי לפי סדר הזמנים אם היא בתו היא צריכה להיות מבוגרת מאוד).

רש"י פירש על אתר: "לא היה שם חי באותה שעה, שהרי מת, אלא בית דין שלאחריו מבניו ותלמידיו, וקרי ליה בית דין 'בית דין של שם', כמו בית שמאי ובית הלל". כיוצא בדבר פירש אף הטור (בעל הטורים' בראשית לח, כד): "ובמדרש יש ששם בעצמו דנה. ואי אפשר להיות כשתדקדק בחשבון שנות דור ודור תמצא שמת כבר. ומה שאמרו בעבודה זרה פנוי הבא על הפנויה בית דינו של שם גזרו משום מעשה דתמר, לא שהיה קיים אלא כל בית דינו אחריו נקרא על שמו".

דמותם של שם ועבר יכולה להתפרש כדמות פרסונאלית ויכולה להתפרש גם כאסכולה הממשיכה לדורות.

שם ועבר, המוזכרים כ"ראשי הישיבה" הראשונים בהיסטוריה, היו מקור ואבן שואבת לאמונה בבורא עולם. ישיבתם הייתה מפורסמת במשך תקופה ארוכה, והייתה המקור לבסיסי האמונה היהודית. ניתן לומר, שהמושג: 'ישיבת שם ועבר' דמה בעצמתו ל'בית הלל ובית שמאי'.

מעתה אנו שבים אל נקודת המוצא: רבקה הולכת לדרוש את ד'. הזיהוי החז"לי הוא של'דרוש את ד' פירוש ללכת לבית המדרש של שם ועבר: "וכי בתי כנסיות ובתי מדרשות היו באותן הימים? והלוא לא הלכה אלא למדרש שם ועבר! אלא ללמדך, שכל מי שהוא מקביל פני זקן, כמקביל פני שכינה" (בראשית רבה סג, ו). אמנם נשאלת השאלה מדוע לא פירשה התורה עצמה את דבריה, והרי "לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש"! על כך ענו במדרש: "ללמדך, שכל מי שהוא מקביל פני זקן כמקביל פני שכינה". הזהות בין דרישת ד' להקבלת פני חכמי הדור היא הלקח החינוכי המסתבר בדברי התורה הסתומים שחז"ל באו והוציאו לאור.

ונמצאנו עומדים על רמיזתה של התורה ועל ה"רווח" העולה מהפענוח החז"לי.

הָלוֹא אָח עָשׂוּ לְיַעֲקֹב

כל אותן מעשים שהתרחשו באוהלים של אבות האומה לא לשעתם בלבד התרחשו. אבות-מאורעות הם לתולדות-מעשים המתמשכים על פני כל דרך חייו של העם. מה שארע אי-שם באהל בבאר-שבע חזר ונשנה פעמים הרבה בהיסטוריה הישראלית, והמאבק שראשיתו בימי הבראשית מתגלה בפנים רבות עד לימי האחרית.

פרשתנו פותחת בתיאור ההתגוששות בין יעקב לעשו. **"תִּתֶּן אִמָּת לְיַעֲקֹב"** (מיכה ז, כ). מדתו של יעקב, אמת, עומדת בניגוד גמור למה שנדמה למסתכל בעין שטחית במסופר בתורה. אלא שעל אמת זו צריך להיאבק בהתמדה. המאבק מתחיל כבר בבטן האם. **"וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְבָּה - עַד שֶׁהוּא בְּמֵעֵי אִמּוֹ בִּיקֶשׁ עֵשׂוֹ לְהוֹרֹגוֹ"** (תנחומא בובר, עקב, ה). ההתרוצצות עזה, לפי פירוש רש"י: **"מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות"**. המריבה בין יעקב לעשו היתה על האמת שבהשגת העולמות, וריב זה מתמשך והולך מאז ימות עולם. יעקב בונה לו את עולמו הרוחני ועשו מוצא את הכל עשוי. יעקב פונה לאוהלי שם ועבר, לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ועשו יוצא לשדה, ונותן עיניו בהלעטה מן האדום האדום.

במצב ניגודי כזה של איש תם יושב אהלים מחד ואיש ציד איש שדה מאידך, מגיע יצחק לפרשת דרכים בחייו. בבית אבא לא נתקל בבעיה כזו. אמו בעלת עיני הנבואה קובעת מראש: **"כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יַצְחָק"** (בראשית כא, י) ואכן גדל ישמעאל במדבר: **"וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר פְּאָרָן"** (שם כא) ואף **"וּלְבָנֵי הַפִּילִגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנַת וַיִּשְׁלַחם מֵעַל יַצְחָק בְּנֵי בְּעֻדְנֹו חַי קְדָמָה אֶל אָרֶץ קְדָם"** (שם כה, ו).

אולם הוא יצחק המניח יעוד למשפחה החדשה, הוא ורבקה אשתו היחידה בנים להם, תאומים. כיצד יירשו זה בצד זה, כיצד תראה החלוקה ביניהם בנכסי הרוח ובנכסי החומר, התיתכן בניה משותפת של הבית, בית אברהם, בשיתוף שבין עשו ליעקב? ואם לאו – מי משניהם יקבל את ברכת אברהם, את ברכת הארץ וירושתה, ומי משניהם יזכה בברכת השפע הכלכלי, ברכת הלחם – לזרוע ולקצור מאה שערים, וברכת המים של חפירת הבארות **"כִּי עָתָה הֲרָחִיב ד' לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ"**.

על שאלה גורלית זו שעמדה בפני יצחק בערוב ימיו ועל ההכרעה בה, מספרת פרשתנו.

בכל סוגי הפרשנות והדרשנות של המקרא עסקו ראשונים ואחרונים בהסבר העניין: מה היתה דעתו של יצחק ומה סברה רבקה; מדוע נמנעה רבקה מלבוא אל יצחק ולספר לו אחת ולתמיד את האמת; כיצד רשאי היה יעקב לעשות את אשר עשה; כיצד מתבטא יצחק: **"בָּא אֶחָיִךְ בְּמַרְמָה"** וכיצד זועק עשו: **"וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעָמִים אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עֵתָה לָקַח בְּרֹכְתִי"**, וכי זו מדת אמת של יעקב?

שורש הענין בפתיחת דברי התורה בדבר עיניו הכהות של יצחק.

'וַיְהִי כִּי יָזַן יִצְחָק וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מֵרְאֵת'. מראות – מכח אותה ראייה שבשעה שעקד אברהם אבינו את בנו על גבי המזבח בכו מלאכי השרת ונשרו דמעות מעיניהם לתוך עיניו והיו רשומות בתוך עיניו וכיון שהזקין כהו עיניו. דבר אחר: מראות – מכח אותה הראייה שבשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח תלה עיניו במרום והביט בשכינה (בראשית רבה סה, י).

ומאז אותה ההתעלות של יצחק, ראית מלאכי השרת והשכינה, לא חזר יצחק לעולם החומר ולכן נשבע יעקב אף בחיי אביו **"בַּפֶּחַד אָבִיו יִצְחָק"** (בראשית לא, נג).

יצחק שהפך כולו לאיש הרוח לא ראה מקום וחשיבות לערכי העולם הזה, למשמני הארץ ולרוב דגן ותירוש. את עיקר המשימה ראה בהעמדת דור ההמשך לאברהם, בירושת ברכתו, ובקיום השבועה: **"אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ: וְהִרְבִּיתִי אֶת זַרְעֲךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזַרְעֲךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת וְהִתְבָּרְכוּ בְּזַרְעֲךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ: עַקֵּב אֲשֶׁר שָׁמַע אֲבְרָהָם בְּקִלִּי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצּוֹתַי חֻקוֹתַי וְתוֹרוֹתַי"**. ומשום כך היה בדעתו לחלק את כל נכסיו לשניהם. לעשו – את ברכת החומר: **"וַיַּעֲבֹדֵךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָךְ לְאֲמִים"** ובמהדורה השניה **"וַיַּעַל חֲרָבְךָ תַּחֲיָה"** ואילו ליעקב את ברכת הרוח: **"וַיִּתֶּן לָךְ אֶת בְּרִכְתּוֹ אֲבְרָהָם לָךְ וּלְזַרְעֲךָ אֲתָךְ לְרִשְׁתָּךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד"**.

יצחק שלא יכול היה להחשיב את ערכי הגשמיות רצה לחלק חלוקה נמרצת בין עולמות הגשם והרוח; אולם רבקה שעמדה בשתי רגליה על קרקע המציאות לא יכלה להסכים לכך. יעקב מאחד אפוא הן את ברכת הרוח והן את ברכת החומר כאחד. הוא זוכה לשני שולחנות כדי להעלות את האחד למדרגת השני. מאז ימי האבות מתרוצצים השנים לכבוש את "נחלת העולמות", עד שהודה לו המלאך **"כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכַל"** (שם לב, כט) עם

עולם הרוח ועם עולם הגשם – ותוכל. רק אז אמר לו יעקב לעשו: **"עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֶל אָדֹנָי שְׁעִירָה"** (שם לג, יד), אימתי הוא בא אצלו – לעתיד לבוא, שנאמר: **"וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשַׁפֵּט אֶת הַר עֵשָׂו וְהָיְתָה לַד' הַמְּלוּכָה"** (עובדיה א, כא), מלכות ד' על כל העולמות, עולם הרוח ועולם הגשם, התאחדות שתבוא לעולמנו הנתון בתוך שניות זו ביום שיעקב היורש הרוחני של יצחק יעלה להר עשו – זה שראוי היה לירש את נכסי החומר; יעלה וישפוט – והיתה לד' המלוכה.

שמועות רא"ה – פרשת תולדות

תר"ץ

- א. קדושת בכור וקדושת לוי
- ב. קדושה טבעית וקדושה עליונה
- ג. ריח וטעם
- ד. יצחק ורבקה ביחסם לעשו וליעקב
- ה. מטעמים לפני הברכה
- ו. לשון של זהורית
- ז. "בכורת" א"י

"וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם, אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק". התורה מספרת על משפחת האבות מתוך מגמה של ברירת העיקר מתוך הטפל, כדברי המדרש (בראשית רבה לט, י. תנחומא וישב א) על הבורר מרגליות מתוך החול, וכשמצא את המרגליות, משליך את החול. תהליך הברירה נמשך אף בבית האבות, אלא שפרשתנו מספרת על טעות בתהליך הברירה, כשיצחק מתכוון לברך את עשו, לאחר שיאכל ממטעמיו, ואילו רבקה שולחת את יעקב, המתברך לאחר שיצחק הריח את ריח בגדיו.

אחד הגורמים היסודיים בפרשה הוא הבכורה, ואף יעקב, במענה ליצחק, מדגיש – "בכורך". והנה בקדושת האישים אנו מבדילים בין קדושת בכור לקדושת לוי. קדושת הבכור היא קדושה טבעית של הנולד ראשון, פטר רחם; ואילו קדושת הלוי היא קדושה עליונה, למעלה מן הטבע, שנקבעה ע"י בחירת שבט לוי.

תפקיד ישראל בעולם – לטהר ולקדש את הטבע, להכניס קדושה גם בחיים הטבעיים; ולכן, קדושת הבכורה בישראל מתייחסת לתופעה הטבעית של לידת הבכור, בלי הכשרה ויתרון מיוחדים. מכוחה של קדושה זו זכו הבכורים במעמד מיוחד, ובין השאר הייתה עבודת הקודש על ידם. אף לבכור בהמת ישראל יש מעמד מיוחד, ולא עוד אלא שאף פטר חמור, קדושה יש בו ומחויב בפדיון. היסוד הטבעי שבקדושת הבכור מסביר אף את התייחסות הגוים לקדושה זו. לאומות העולם יש חלק בקדושה הטבעית, ומתוך כך הם מחויבים

בז' מצוות טבעיות. מכאן האיזכור של הבכורה אצל העכו"ם "מִבְּכֹר פְּרָעָה וכו' עַד בְּכֹר הַשְּׁפָחָה" (שמות יא, ה). וכן מעשה התרפים קשור בכך ש"מביאין אדם בכור ושוחטים אותו וכו'" (תנחומא ויצא יב). אולי לכן מתענים הבכורים בערב-פסח, למרות שאין מתענין בחודש ניסן, מפני חילול קדושת הבכורה בעידן מכות מצרים.

אולם קדושת לוי אינה תלויה בחוקי הטבע, אלא נקבעה ע"י רצונו של הקב"ה שבחר בשבט. מכוחה של בחירה זו ניתנה אף העבודה ללוויים, לאחר שנלקחה מן הבכורות.¹⁰ התורה שיעבדה את הבכור לבן לוי וחייבה את פדיונו ממנו בחמישה סלעים. דהיינו, לקדושת הבכור, לקדושה הטבעית, יש פדיון; מה שאין כן לקדושת הלוי, שאין לה פדיון.

לחלוקה זו, של קדושה טבעית וקדושה עליונה, יש מקבילה בהבדל שבין ריח לטעם.¹¹ יסוד הדברים בדרשת חז"ל (שיר השירים רבה א, א, אג) את הפסוק (שיר השירים א, ג) "לְרִיחַ שְׁמֹנֶיךָ טוֹבִים שְׁמֵן תּוֹרֵךְ שְׁמֶךְ": "כל השירים שאמרו לפניך האבות – ריחות היו, אבל אנו – שמן תורק שמך, כאדם שמריק מכלי לכלי". ההכרה של האבות היא בחינת ריח, ואילו לאחר מתן-תורה, היא בחינת הטעם. הריח שווה לכל נפש, הכול מריחים בשווה, ואילו הטעם, יש לו דרכים וצורות שונות, בעיבוד, בלעיסה וכו'.

דוגמת הדבר אנו מוצאים גם בשיקול הדעת: במשקל ראשון ובמשקל שני. המשקל הראשון בא לעתים בלי דעת, יש בו יסוד טבעי, הברקה ראשונית, טבעית. המשקל השני בא לאחר העיון בדעת ובחשבון, ויש בו מיסוד השכלתו העיונית של האדם. התורה אצל האבות הייתה בבחינת משקל ראשון, היסוד הטבעי, הריח השווה לכול. מכאן האפשרות אף לנכרים להכרת ד', עד כדי מדרגת מסירות נפש, כמעשה הרן שהשליך עצמו לכבשן האש.¹² זוהי הגדרת: "אינם מצוים ועושים",¹³ עושים מכוח הנטייה הטבעית. אמנם במתן תורה נתחדש יסוד הטעם, שאינו שווה לכול, השיקול השני, לאחר עיון ולמוד. מכאן ההבדלה של ישראל מהאומות, זוהי הגדרת "מצוים ועושים", שומעים את הציווי, בחינת השמועה והמצווה, לשון צוותא והתחברות לתורה ע"י

¹⁰ במדבר ג, יב.

¹¹ ע"ע "לקוטי תורה" פ' מסעי 180.

¹² בראשית רבה לח, יג.

¹³ ראה לעיל פ' לך-לך תר"ץ, חיי-שרה תר"ץ.

המצווה.¹⁴ אף הביטוי "נעשה ונשמע" מכוון, מצד אחד, למסורת האבות שהייתה ידועה בישראל, ועליה אמרו "נעשה", נחזיק בירושת קדושת האבות; ומצד שני, "נשמע" את ציווי התורה החדשים, בחינת הטעם המיוחד לישראל.

חילוק זה מסביר אף את דברי הגמרא (נידה סא ע"ב)¹⁵ "מצות בטלות לעתיד לבא", היינו צד הציווי שבהן, בחינת הטעם, יתבטל וייהפך לבחינת ריח שהכול שווין בו, ועל ידי זה יתאפשר לגוים להצטרף לעושי המצווה מבחינתה הטבעית.

כוונתו של יצחק להעביר את הברכות לעשו, באה על יסוד המחשבה שהבכור קדוש בטבעו, מיוחד לעבודת שמים. יצחק ידע שביסוד הטבעי מעורב הטוב והרע, והוא אף ידע את מדרגתו של עשו. אולם, "כשם שקילוסו של הקב"ה עולה מגן עדן מפי הצדיקים, כך עולה מגיהנום מפי הרשעים" (שמות רבה ז, ד). וכן אמרו על נבוכדנצר שביקש לגנות כל שירות שאמר דוד, ובא מלאך וסטרן על פיו (סנהדרין צב ע"ב) וכעין זה דרשו חז"ל (ילקוט שמעוני, מלכים סימן ריד) על הפר בהר-הכרמל שעלה לשם הבעל וסירב ללכת בטענה, "חברי עולה לחלקו של הקב"ה, ושמו של הקב"ה מתקדש עליו, ואני עליתי לחלק הבעל להכעיס את בוראי". ואמר לו אליהו, "כשם ששמו של הקב"ה מתקדש ע"י זה שעמי, כך מתקדש על-ידך".

כהקדמה לברכות, ביקש יצחק "וְעֲשֵׂה לִי מִטְעָמִים כַּאֲשֶׁר אָהַבְתָּ". אהבה זו באה לו מהעקדה, מקידוש השם שהוא המשותף לכל המצוות,¹⁶ שהוא הטעם שטועמים בכל המצוות. "כִּי אֶת הַבָּכֹר וכו' יִכִּיר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם" (דברים כא, יז) ולכן סבר יצחק לתת לעשו את קדושת הריח ואת קדושת הטעם, מסורת האבות וקדושת התורה, נוסף לקדושה הטבעית; את הקדושה העליונה, את הטוב ואת הרע שיורכבו ביחד.

אכן כאן נעוצה הטעות, שהרי עתידה תורה לשעבד את הבכור ולמסור את תפקידו ללוי, ואין קדושת הבכור מוחלטת, אלא יש לה פדיון ותמורה, ולכן גם תופסת מכירת הבכורה ליעקב. סוד זה נתגלה לרבקה, הן בדרך הטבעית-רגשית, כשהייתה עוברת על פתחי בתי כנסיות וכשהייתה עוברת על פתח ע"ז

¹⁴ השווה "לקוטי תורה" בחוקותי 90; לעיל לך-לך תר"ץ.

¹⁵ ע"ע אגרות ראייה ח"ב, רג; ח"ד, קעט

¹⁶ ראה לעיל פ' חיי-שרה תר"ץ.

– שני עולמות שאין להרכיבם, והן בדרך הנבואית, "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָךְ", ובגלל צניעותה לא סיפרה נבואה זו ליצחק.¹⁷

הטוב והרע מעורבבים בבטנה של רבקה, אולם על הצד הטוב להתגבר ולסלק את הרע, גם אם יסודו ומעלתו בטבע, ולכן המלאך סוטר ומשתיק את שירת נבוכדנצר. מכאן דבריה של רבקה ליעקב, "וְקַח לִי מִשָּׁם שְׁנֵי גְדֵי עֲזִים טְבִיִּים" – "טובים לבניך שעל ידן מתכפר להם ביום הכיפורים" (בראשית רבה סה, יד). שני שעירים, כשהשעיר לעזאזל הוא נגד החלק הרע, נגד הקילוס העולה מהרשעים. ולכן, את לשון הזהורית היו מחלקים על השעיר המשתלח ועל פתחו של היכל, וכשהיה השעיר מגיע למדבר, הייתה לשון הזהורית מלבינה... שנתכפרו מעוונותיהם. לאמור: הקילוס היה רק של הצדיקים, הטוב היה מסלק את הרע לגמרי. תשובת יום הכיפורים – מעלימה את הרע.

כוונתה של רבקה הייתה שיזכה יעקב בברכות מצד שתי הבחינות – הריח והטעם. "וְאָעֲשֶׂה אֹתָם מִטְעָמִים לְאֲבִיךָ כְּאֲשֶׁר אָהֵב". בשעה שהביא יעקב את המטעמים, אמר לו יצחק: "הֲקֵל קוֹל יַעֲקֹב, וְהִיָּדִים יְדֵי עֶשָׂו". הבחין יצחק כי שתי הבחינות הצטרפו, קול יעקב שהוא בחינת התורה, והידיים – בחינת כוחות הטבע. אמנם כשביקש יצחק לראות אם יש בו מבחינת הריח של קדושת האבות, נאמר, "וַיִּרַח אֶת רִיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ, וַיֹּאמֶר רִיחַ בְּנֵי כְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרְכוּ ד'". היסוד הטבעי נתגלה אצלו בראשוניותו. הוא שאמר לו יעקב, אני בכורך, אני הנקרא, "בְּנֵי בְכָרֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב), כי ע"י קדושת התורה הוסבה העבודה ללוויים. יש פדיון לבכור ואין פדיון ללוי, וגם אם עשו נולד בעולם העשייה תחילה, הרי בעולם המחשבה, ישראל עלו תחילה.

הגברת הטוב על הרע, מעלת קדושת הלוי על קדושת הבכור הטבעית, מסתייעת בא"י. דרך זו מיוחדת לישראל, ולכן עצם השיבה לארץ היא כבר מתייחסת לשיבה ליהדות ולערכיה. יסוד הריח מיוחד הוא לא"י, מקומם הטבעי, הראשוני של ישראל, ואילו בחו"ל, אוויר ארץ העמים הטמא אינו מאפשר לבחינת הריח לחול, ולכן המצוות בחו"ל יסודן "בנשמע", בשמועה הבאה אף לארץ מרחק, "וּשְׂמוֹעָה טוֹבָה מֵאַרְץ מֶרְחָק" (משלי כה, כה).

יסודו של יצחק – שמימיו לא יצא לחו"ל¹⁸ ולכן לא יכול היה לשאת שפחה, אף שהיה חשוך בנים, כי היה כולו בחינת ריח, מלא בקדושה הטבעית,

¹⁷ ראה רמב"ן בראשית כז, ד.

¹⁸ ראה תנחומא (בובר) תולדות ו' ורש"י בראשית כו, ב.

הראשונית. משום כך סבר שבתוך הרע של עשו גנוז הטוב הראוי לברכה. ואילו אברהם, שיצא לחו"ל ונשא את הגר, היה מודע ליסוד ההבחנה וההבדלה, וכן עשה לישמעאל בכורו. אף יעקב חש בקדושת הריח רק בחזרתו לא"י, ואז מתה עליו רחל, כדי שלא יהיה נשוי לשתי אחיות וכדברי הרמב"ן¹⁹ ש"עיקר הכתוב בארץ".

עניין זה רמוז בפסוק "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֶזְכֹּר, וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר" (ויקרא כו, מב). ארץ ישראל היא הגורמת לקדושת הריח, לקדושת האבות. אכן, כשנודע ליצחק שיעקב קנה את הבכורה, ונתגלה הדבר שהוא מתייחס גם לקדושה הטבעית, לקדושת הריח, אז הסכים על הברכות ואמר: "גַּם בְּרוּךְ יְהוָה".

בשולי השמועה:

לשניות שבין יעקב ועשו יש מקבילים ברבדים שונים של המציאות: בטבע ומעל לטבע, ישראל והאומות, ריח וטעם, הברקה ראשונית ועיון מעמיק, קדושה מוחלטת וקדושה היוצאת בפדיון, קול יעקב וידי עשו, קילוס צדיקים וקילוס רשעים, ודוגמת השוני והקוטביות בשני שעירי יום הכיפורים.

לשון הזהורית המלבינה היא הביטוי הנמרץ והסימן המובהק לצאצאיו של יעקב על מחיית הרע ועל ניצחון הטוב.

הבכורה בבית יצחק חורזת את דברי ימי בניו. כיוצא בדבר בתולדות עם ישראל ובדברי ימי ארץ-ישראל; בבכורתם של ישראל גנוזה ברכתם.

¹⁹ דברים יא, יח.

שבת ומועד בשביעית

מתנת השבת והשביעית

בלבה של פרשתנו – ברכת יצחק ליעקב, "ויתן לך". לשון המתנה שהפך לסימן היכר לברכות, משמש, במטבע שטבעו חכמים, בעניני שבת, וחוזר ומשתלש בלשון המקרא בפתיחה לתורת השמיטה. לעצם הברכה הפותחת באחולי "יתן" נתווספה "ור" החבור, "ויתן". ועל כך העירו במדרש הגדול:

היה לו לומר יתן, אלא שכבר קדמה אותה ברכה אחרת והיא 'ראה ריח בני כריח שדה', וסמוך לו 'ויתן לך'.

ובנסוחו של רש"י: "לפי פשוטו מוסב לענין הראשון ראה ריח בני וגו' ועוד יתן לך", ומכל בקום בחר רש"י להביא בתחילה את לשון בראשית רבה (סו, ג) "יתן ויחזור ויתן", והסביר בעל "עץ יוסף", "כדי שלא יהא הפסק לברכת" (וע"ע "גור אריה" בראשית כז, כח).

הדגשה זו של מתן החוזר על עצמו "יתן ויחזור ויתן" נתפרשה בכוון זהה, הן לבעל השפת אמת והן לבעל "שם משמאל".

ויתן לך האלהים – באמצעות הברכה יש לו חבור לאלוקות; ובפשיטות נמי כל מתנה היא חבור הנותן והמקבל וע"כ בעשו לא נאמר לשון מתנה אלא 'הנה משמני הארץ', והיינו שלא יהיה לעשו שום חבור ח"ו, אבל ביעקב הכונה היא החבור, ע"כ אם היה נותן לו [הכל] בפעם אחת שמספיק לעולם, היה זה גרעון בחבור... אלא יתן ויחזור ויתן, השפעה תמידית שגורמת חבור תמיד (ש"מ תולדות תרע"ו).

ארבעים ושתים שנה לפניו, בשנת תרל"ד, כתב בעל השפת אמת בהתייחסו אף לפסוק הקודם 'ראה ריח בני' וכו':

אחר שיהי לו שלמות הראוי [ריח השדה] וברך אותו שיוכל לקבל גם העוה"ז שיהיה דבוק בכח הנותן, וז"ש ויתן ולא יתן, שיהיה לעולם אצל הנותן שיהיה דבוק בשורש השי"ת שממנו הברכה, וז"ש ויחזור ויתן, כי המקבל מתנת השי"ת כראוי מעלה נחת רוח ליוצרו ועי"ז

נותן לו יותר, וזה פ' ויחזור ויתן שתבוא בחזרה קבלה את השי"ת הנותן (שפת אמת בראשית תרל"ד "ויתן לך").

אולם לא רק בפרשת היום של ברכות יצחק באה הדגשה על בחינת המתן, אף בקשר לשבת מצינו בלשון חז"ל שמשו במוזג המתנה. **"מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל – לך והודיעם"** (שבת י ע"ב). תואר "מתנה" ליום השבת מתפרש בכמה גווני. (ראה לקט דוגמאות ב"באורי חסידות לש"ס" עמ' עג-עד)

בנקודה שאנו עומדים בה מוסבר ענינה של המתנה בקשר הנוצר בין הנותן למקבל.

התקשרות אל השורש נקרא מתנה, הניתן מיד ליד, פ' שבנ"י מקבלין מהנותן - והשבת הוא עצם המתנה. ז"ש אמרה שבת לכ יש בן זוג וכו' שבא ממדרגה למדרגה, אבל לקבל גוף המתנה מיד הנותן א"א, והשיב השי"ת כנסת ישראל תבא בן זוגך, שניתן לבנ"י זה הכח לקבל וגף המתנה (שפת אמת שמות תר"מ).

אמנם ההתמדה שבזיקה זו, בין הנותן למקבל, רמוזה בניב: **"לך והודיעם"** – **"שיהיה להם זאת ההתקשרות"** (שפת אמת שם). ובנסוח ברור יותר בדברי בעל חדושי הרי"ם: **"בכל עש"ק סמוך לכניסת השבת, הולך משה רבנו בעצמו לכל איש מישראל להודיעו ששבת היום"** (חידושי הרי"ם על התורה עמ' רפג' וראה שם עמ' רפט'). **"מרעה נותן זה הכח לבנ"י בכל שבת כדאיתא לך והודיעם"** (שפ"א חנוכה תרמ"ח "בשם אדוני").

הבלטה זו של מתנת השבת המתחדשת מדי שבת בשבתו, ומפרנסת ע"י כך את הזיקה בין הבורא לנבראים מתיחסת אף לחדושו של בעל "אור החיים" בפרושו לבראשית (ב, ג):

ששת ימים עשה ד' וגו', הרי גילה כי בשעת הבריאה לא ברא ד' כח בעולם זולת לעמוד ששת ימים... וברא עיום אחד... ובו ביום חוזר ד' ומשפיע נפש לעולם שיעור המקיים עוד ששה ימים... השבת הוא המקיים העולם כל ששת ימים ואחר עבור ששת ימים יבוא שבת אחרת ויחיהו ויקיימו עוד ששת ימים אחרים.

מכח חידוש זה של בעל אוה"ח בא בעל "שם משמאל" להעמקה אף במהותה של השמיטה שהיא שבת לד' ואך בה נאמרה לשון מתנה: "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לד'".

ע"פ מה שכתב בכל 'אור החיים' שהביראה היא לשבעה ימים ובכל שבת מתחדשת הבריאה עוד לשבעה ימים וכן לעולם, וזהו שבת לד', שחזרת כל הבריאה לממציאה, וחוזר השי"ת ובורא אותם כבראשונה, ויש לומר שכמו שהבריאה היא בכלל, כן היא נחלת א"י לישראל, שנתנה להם רק לשבע שנים לעבוד את האדמה וחוזר ונותן להם עוד לשבע שנים לעבדה ולשמרה... וע"כ הקדים 'כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם', לשון הווה, שהנתינה היא תמידית, ולא בפעם אחת שנעשית להם לעולם. וע"כ הוא ענין אחד עם שבת בראשית, אלא שזה כלל הבריאה וזה נתינת הארץ לישראל. (שם משמאל, ויקרא עמ' שמז')

לברכה משולשת ולמתנה משתלשת זוכה, בשנה השביעית, שבת פ' תולדות שקוראים בה את ברכת יצחק על המתן החוזר וניתן.

עימותים גיאוגרפיים בפרשיות השבוע

באר שבע ופלשתים

דרכה של תורה בסיפוריה ובאזכורים של אישים, פעלים, מקומות וציונים גיאוגרפיים, לקפל בהם אידיאות וערכים. עולם עשיר של הגות ומחשבה מסתתר מתחת לקצה קרחון המופיע בדמות שם מקום או עם.

על הפלשתים המופיעים בפרשתנו כסותמי בארות אברהם, מצויות במחקר ובארכיאולוגיה עדויות רבות על קרבות ואמצעי לחימה שונים, אולם פרט לדגון ולמצוי עליו בתנ"ך, לא נמצא שרידים ארכיאולוגיים לתרבותם ולדתם.

במקרא מופיעים הפלשתים דרך ניסיונותיהם, והצלחתם הלא מבוטלת, לקעקע את המלכות הישראלית, החל מהאבות דרך שלהי תקופת השבטים וכלה בראשית תקופת המלוכה עד ימי חזקיה.

מאבק על בארות

בפרשתנו, כאמור, אנו מתוודעים לעובדה שהפלשתים סתמו את הבארות אשר חפר אברהם: **"וְכָל הַבְּאֵרֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ עַבְדֵי אַבְרָהָם בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו סָתְמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיִּמְלֹאוּם עֵפֶר"**. יצחק חוזר וחופר את אותן בארות ומעניק להן שמות זהים לשמות שנתן להן אברהם: **"וַיֵּשֶׁב יַצְחָק וַיְחַפֵּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרַי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת פְּשֵׁמֶת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו"**.

מה פשר המאבק סביב חפירת הבארות, מעבר להתייחסות הפשוטה לבארות כמקורות החיים באזור נגבי ויבש.

לחפירת הבארות נתן בעל 'הכתב והקבלה' (כו, יח) משמעות חינוכית:

"ויקרא להן שמות. אם יהיו שמות הבארות האלה שמות פשוטות בעלמא בלתי מורות על ענין מה, מה אהדר קרא לאשמעין בהם? מה לנו בשמות שהיה להן תחלה? ומה היה ההפסד בבטולן? ומה התועלת שהתאמץ יצחק להחזיר שמם הראשון עליהן?"

ויתכן דקריאת שמות לבארות היו דומה לשאר קריאת שמות שהיו לזכרון חסדי ה' ופעולותיו, כענין 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה'... ככה עשה אברהם בבארות אשר חפר, שקרא את שם בשם ה', ולפי שהיתה מדתו של אברהם להשתדל בכל מאמצי כחו להשיב רבים מעון ללמדם דעת את ה' ולהורות להם שאין ממשות באלים שהיו מוטעים לעבדם... המציא תחבולה נפלאה להכניס על ידיה את המוטעים אל תחת כנפי השכינה. כל באר אשר קרא אותה בשם אשר יורה על אמתת מציאת ה', לפי שהיו הטועים לומר שהנהגת העולם תלוי רק במערכת השמים... לבטל מהם הדעה המוטעת, קרא שם דבאר, ה' אל עולם, או ה' אלהי צבאות, בזה הרגיל בפי הבריות הבאים לשאוב מים מבארו, באמרם נלכה נא לשאוב מים מבאר הנקרא כך, שנתעוררו על דעתם המשובשת ויתנו לבם אל השגה אמתית... ככה עשה אברהם בכל באר ובאר אשר חפר, לפי שבארות מים הם צרכי רבים וכל המון עם הורגלו בזה לדעת ידיעות אמתיות ולהכיר את אל העליון ית'... והודיע הכתוב שבעודנו חי והיה נשיא אלהים בתוכם, היה מוראו על אנשי הארץ והניחו את הבארות והיה שמותן עליהן. אמנם אחרי מותו חזרו לגלוליהם, וכדי לבטל מפי הבריות שמות הבארות האלה, לפי שהיו כלם מורים הפך דעתם המשובשת, לכן סתמו הבארות, ובהתבטל הבאר נתבטל שמותן".

בין אברהם לפלשתים התנהל מאבק אידיאולוגי ובאמצעות שמותיהן, בארות המים החיים ייצגו את האידיאולוגיה האברהמית. לאחר מותו ניסו הפלשתים להכחיד את תורת אברהם באמצעות סתימת הבארות. על גבי ניסיונות אלו קם יצחק לחפור בשנית את בארות אביו ולחדש את שמותיהן.

ובא הכתוב להודיע כי יצחק אחז במעשי אברהם אביו והתאמץ לחפור אותן הבארות ולהחזיר שמותיהן עליהן כדי להחזיר עטרת אמונה אמתית למקומה. ומצאתי במכילתא דרשב"י בתוספות שכתב: כיון דמלאוה פלשתים עפרא, דאהדרו בני עלמא לעבודה זרה והוה עלמא שמם דלית דידע לקב"ה, כיון דאתא יצחק מה כתיב וישב יצחק ויחפור מאי וישב? אלא דאתיב עלמא לתיקוני.

באר שבע, השבע והשבת

מוקד נוסף בפרשתנו היא העיר באר שבע. תחילתה, על פי המלבי"ם בבאר שחפר אברהם במעמד הברית עם אבימלך: "מָה הִנֵּה שָׁבַע כְּבִשְׁת הָאֱלֹהִים..."

בְּעִבּוֹר תְּהִיָּה לִי לְעֵדָה כִּי חִפְרִיתִי אֶת הַבְּאֵר הַזֹּאת. עַל כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שֶׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם (בראשית כא, כט-לא), **בנקודת זמן זו רק מקום הבאר והאשל נקראו בשם זה ואילו רק בפרשתנו נקראה העיר כולה בשם באר שבע: "וַיָּבֵאוּ עֲבָדֵי יִצְחָק וַיַּגִּדוּ לוֹ עַל אֲדוֹת הַבְּאֵר אֲשֶׁר חִפְרוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִצְאָנוּ מַיִם. וַיִּקְרָא אֹתָהּ שֶׁבַע עַל כֵּן שָׁם הָעִיר בְּאֵר שֶׁבַע עַד הַיּוֹם הַזֶּה".**²⁰

על משמעות היחס בין מושג השבועה למספר שבע, עמד הרש"ר הירש בפירושו למילה "השְׁבַעָה לִי" (כא, כג):

נראה הדבר שמלה זו נגזרת מן המספר 'שבע'. ובצורת נפעל פירושה המילולי: 'להתמסר למספר שבע'. בשישה ימים נגמרה בריאת העולם הנראה, והיום השביעי הוקם אות וזכרון ליחידו של עולם, שעין לא ראתה אותו, ושהוא בורא ואדון לעולם הנגלה. מאז ועד עולם נשאר המספר שבע בכל מקום אות וסימן, הרומז על אדונו של עולם בהעלמו. מכאן משמעותה של שבועה – להעמיד את עצמו וכל עולם החושים שלו תחת יחידו של עולם בהעלמו, היינו תחת משפט דינו. לפיכך פירוש 'השבע' – למסור את עצמו ביד ד' אם תוכן אחד הדברים אינו אמת.

השבועה היא אפוא תלית דבר מסופק בודאי, במוחלט. המוחלט מופיע לראשונה ביום השביעי – "ויקדש אותו", יום השלמת הבריאה, יום האות לברוא אלוקים שמים וארץ, הוא הערך המוחלט של עם ישראל. השבועה היא נתינת ביטוי מילולית לאמיתת מושא השבועה. באר שבע, אם כן, משקפת את יסוד המוחלטות בעולם, את העל זמני, את הא-ל הנעלם בתוך עולם נגלה.

אברהם מביא לעולם את הלך המחשבה הזה בדבר היסוד המוחלט באמצעות מערכת סמלים המבוטאת על-ידי באר שבע דווקא בתוך עולם התרבות הפלשתית.

ליצנות הפלשתים

כחלק מסוגיה העוסקת בנושא הליצנות הגדירו חז"ל את אופי האומה הפלשתית:

²⁰ "והנה בימי אברהם קרא למקום שהוא באר שבע רק להמקום של הבאר והאשל, והעיר לא נקראת עדיין בשם זה, ועתה שיצחק קרא ג"כ בשם שבעה נעשה באר שבע שם כולל לכל העיר, שם זה נשאר עד היום הזה" מלבי"ם התורה והמצוה כו, לג.

אמר רב שמואל בר נחמני א"ר יונתן: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים – זה אברהם אבינו, שלא הלך בעצת אנשי דור הפלגה, שרשעים היו, שנאמר: 'הבה נבנה לנו עיר'; ובדרך חטאים לא עמד - שלא עמד בעמידת סדום, שחטאים היו, שנאמר: 'ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד'; **ובמושב לצים לא ישב – שלא ישב במושב אנשי פלשתים, מפני שלצנים היו**, שנאמר: 'ויהי כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו' (עבודה זרה יח ע"ב – יט ע"א).

התרבות הפלשתית מהולה בליצנות: תיאטראות, קרקסים, משחקי חיות ושפיכות דמים, כעין מה שידוע לנו מהתקופה הרומית.

כיוצא בדבר אף במדרש (מדרש שמואל פרק יב): **"לץ תָּכָה וּפְתֵי יַעֲרִים"** (משלי יט, כו) **"לץ תכה אלו הפלשתים, ופתי יערים אלו הסגנים"**. אף בפרשתנו ברש"י (כה, יט): **"לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה"**.

פלשתים שבקדושה

על סמך יסודות אלו נבנתה במחשבת חב"ד ומה שבעקבותיה, מערכה מחשבתית על ליצנות הפלשתים.

פלשתים לשון מבוי המפולש. והענין כי זה לעומת זה עשה א-להים ויש בחינת פלשתים שבקדושה ובחינת פלשתים בקליפה. פלשתים בקדושה היא בחינת התגלות השמחה בדביקות ה' בפילוש ובגילוי בהתרחבות לאין קץ בחינת ובכל מאדך. ופלשתים שבקליפה הם הלצים שהוא ג"כ ענין הרחבת פיו כרצונו לדבר מה שלבו חפץ והיא שמחה של הוללות לאמר שפתינו אתנו וכו'. ואין מעצור לרוחו. (תורה אור בשלח "ולא נחם א-להים דרך ארץ פלשתים")

כל ערך הוא מטבע בעל שני צדדים. מחד יכול הוא לשמש לטובה ומאיךך, לרעה. הצחוק החיובי, השמחה בקדושתה, מסוגלים לפלש דרכים בעבודת ד' ובהבנת תורתו ע"י פתיחת הלב והמוח, כפי הנלמד מרבה שהיה פותח את שיעורו במילתא דבדיחותא (שבת ל ע"ב).²¹ כך עולה אף מהסבר הגמרא (תענית כב ע"א) במה זכו אותם שני אנשים עליהם העיד אליהו שהם בני עולם הבא, וענו: **"אינשי בדוחי אגן, מבדחינן עציבי"**. זהו היסוד החיובי שבליצנות. לעומת זאת פלשתים שבקליפה, זוהי ליצנות ריקנית בלא כל ערך ומשמעות. לעג של זלזול

²¹ השווה עין איה על אתר.

והוללות. כשהלב פתוח ומפולש מכל עבר מהצד הפחות שבו, באה ליצנות והוללות.

ולכן נקרית קליפה כי כמו שהקליפה מכסה ומסתרת על הפרי שנראית כמו שהוא עיקר הפרי כך השמחה של הוללות מכסה ומסתרת על אור ד' שבה להיות יש ודבר הפני עצמו הפך הרוחניות וחיות אלהי שבקרבה לשמוח בד' (תורה אור שם).

כנגד הפלשתיים עומד יצחק שגם הוא מיסוד הצחוק, אך צחוק חיובי מלא שמחה ואמונה ומכוחו הוא מצליח לחפור את הבארות שהפלשתיים סתמו.²² יצחק העמיד בניין אותו כבר לא יכלו הפלשתיים "לסתום".²³

לב מפולש

ליצנות הפלשתיים ביטאה ריקנות גדולה, מבוי מפולש, לב ריקן, הוללות. זו הסיבה שלתרבותה לא נשאר שריד, כי מהותה היא חוסר התרבות וחוסר האידיאולוגיה. בעולם הערכים של הפלשתיים אין ולא כלום, רק ליצנות והוללות שאין בהם ממש להוריש לדורות הבאים.²⁴

ליצנות זו עליה אנו מוזהרים במשלי במספר מקומות: "אַל תִּוְכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנֹאֲךָ" (ט, ח), "בִּקֵּשׁ לֵץ חֻכְמָה וְאַיִן" (יד, ו), "לֹא יֵאָהֵב לֵץ הוֹכַח לֹ" (טו, יב), "לֵץ תִּפֶּה וּפְתֵי יַעֲרֹם" (יט, בה), "יֵד יְהִיר לֵץ שְׁמֹר" (כא, כד), "גֵּרֵשׁ לֵץ וַיֵּצֵא מְדוּן" (כב, י) וכן "וְעֵתָה אֵל תִּתְּלוּצְצֶר" (ישעיה כח, כב).

'במושב לצים לא ישב' הלץ איננו רק העוסק בשחוק והיתול, אך כל ההולך בטל נקרא לץ. כן כתב ר' יונה ז"ל (שערי תשובה שער ג, קעז) וכן מפורש בגמר 'שנים שישבו ואין ביניהם דבר תורה הרי זה מושב ליצים' (מכתב מאליהו ח"א עמ' 82).

²² וראה לקוטי תורה ואתחנן: "שבארות שחפר אברהם סתמום פלשתיים אחרי מות אברהם כי פלשתיים ליצנים היו בחינת הוללות ושמחה דקליפה ולכן אחרי מות אברהם היינו בהסתלקות האהבה דקדושה יש יניקה לחיצונים מהבארות שהוא בחינת אהבה... אבל ע"י חפירה דיצחק שחפר עוד הבארות הללו דאברהם לא נפסקה עוד נביעתם שאין להוללות ושמחה דקליפה לכות כלל לעמוד נגד מידת היראה והפחד דקדושה שהרי אין כלל לעומת זה של היראה".

²³ החסד והאהבה שהפגין אברהם אכן הכניסו גם את הפלשתיים תחת כנפיו ולכן היתה באפשרותם לסתום את הבארות אולם יצחק שמידתו גבורה אינו מאפשר להם זאת. וראה שם משמאל בשלח: שיצחק מידתו יראת שמים ששחוק וליצנות הוא היפוך לגמרי מיראה ופחד".

²⁴ הריקנות העומדת ביסודה של הליצנות מתבארת מתוך דברי המהר"ל בנתיב הליצנות פרק ב: "שאיין במעשיהם ממש כלל רק הבאי הם... כי הליצנות אין בפעל שלהם ממש".

מושב הלצים משמעותו חוסר ערכים. חברה שאין בה ערכים היא חברה ריקנית, חברה ליצינית. כיוצא בדבר בדברי הרמח"ל במפסידי הזהירות:

"הוא השחוק והלצון, כי מי שטובע בם הוא כמי שטובע בים הגדול שקשה מאוד להימלט ממנו. כי הנה השחוק הוא מאבד את לב האדם, שכבר אין הטעם והדעה מושלת בו, והרי הוא כשכור או שוטה... והוא מה שאמר שלמה המלך עלו השלום: 'לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה'. וחכמים זכרונם לברכה אמרו (אבות ג, יג): 'שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה', כי אף על פי שחמורה היא הערוה אצל כל בן דעת ולבו ירא מקרב אליה, מכח הציור שכבר נצטיר בשכלו מאמתת גדל פשעה ורב ענשה הנה השחוק וקלות ראש ממשיכים אותו מעט מעט מדרגה אחר מדרגה עד שיגיע אל העון עצמו ויעשהו. כל עצמו של השחוק אינו אלא מסיר הלב מן המחשבות הישרות והעיוניות, ונמצא שלא יבואו הרהורי היראה בלבו כלל. ותראה קשי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוח בשמן אשר ישמט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם, כן הלצון בפני התוכחה והמרדות, כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו רבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות, מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מדי ראותו או שמעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפוש במעשים. ובכח הליצנות יפל הכל לארץ ולא יעשו בו רשם כלל (מסילת ישרים פרק ה).

הליצנות מדומה למגן משוח בשמן המונע קבלת כל רעיון ואידיאולוגיה.

שמחת האמונה

אף צחוקה של שרה איננו צחוק חסר תוכן המבטא חוסר אמונה, אלא זהו צחוק של שמחה ושל פליאה: "הוראת לשום צחוק על דבר שאי אפשר להאמין ומכל מקום הוא כן. אבל אם אינו מאמין כלל אינו נקרא צחוק רק מתלוצץ וכן שרה האמינה רק חשבה זה לפלא אע"פ שהיתה רגילה בניסים" (ר' צדוק, קומץ המנחה אות מא).

הלץ אין בו אמונה "ולץ אין מאמין כלל ואינו עובד כלל" (שם אות מח).²⁵ אולם "לץ דקדושה הוא באר שבע הרומז למידת שבת". כנגד הלעג של הפלשתים

²⁵ השווה צדקת הצדיק רנט: "שורש כל דבר רע הוא ליצנות, שהוא היפך האמונה שהוא מתלוצץ מכל דבר". ושם רסד: "הכניסה לרע הוא על ידי ליצנות".

בונה אברהם את באר שבע, ובעקבותיו גם יצחק. באמצעות השבע המסמל את קיומם של מושגים מוחלטים, שניהם מעמידים יסודות איתנים של אמונה וערכים שתפקידם למוטט את עולם הריק של הליצנות.

שמה של באר שבע נזכר אף בהליכתו של יעקב לחרן: **"וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע"** (כח, י). מדוע מדגישה התורה שיצא משם? אלא שיעקב החל את דרכו מתוך אמת, מתוך יסוד מוחלט: **"ואיתא בזוה"ק** (ח"א קיב ע"ב) **המשל מי שנכנס לבור עמוק מקשר עצמו מקודם בחבל חזק כך נתקשר מקודם בבאר שבע**" (שפת אמת ויצא תרנ"ב). הליכה זו תואמת במהותה להליכתו של אברהם מבאר שבע אל העקידה ומהעקידה בחזרה: **"וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּשְׁבּוּ אַבְרָהָם בְּבְאֵר שֶׁבַע"** (כב, יט). אל העקידה וממנה בחזרה ואף אל גלותו של יעקב, אפשר לצאת אך ורק מתוך עולם הערכים המוחלט.

באר שבע אינה ציון מקום גיאוגרפי כי אם מקום המקפל בתוכו את עולם הערכים היהודי העומד בניגוד לחידלון הפלשתי. עולם העובר בירושה מדור לדור, עולם שבו אב ובן בונים יחדיו ומה ש"נסתם" מפועלו של האב חוזר הבן ומגלה וקורא באותם השמות **"כַּשְׁמַת אֲשֶׁר קָרָא לְהָן אָבִיר"**, לעומת עולם ריקן בו אין כל מורשה ערכית להעביר לדורות הבאים.

בעולם נעלם ועלום שכזה יש ללכת בעקבות אברהם ויצחק בחדס ובגבורה, ולנסות לחפור בארות פעם נוספת כבארות שחפרו האבות. בתוך עולם ריקני, באר שבע ניצבת עד היום הזה.

סיפור מן ההפטרה

רובם המוחלט של המנהגים קובעים את תחילת ספר מלאכי כהפטרת פרשת תולדות. הקריאה בנבואתו של מי שהיה אחרון הנביאים, וחותם בספרו את היצירה הנבואית ב"חתימת" שני עדים: **"זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה.. הִנֵּה אֲנִי שֶׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא"** (מלאכי ג, כב-כג), יוצרת בהתייחס לפרשה, את הציר המרכזי בתולדות ישראל.

לידתו של בחיר האבות, יעקב הוא ישראל, מאבקו והתגוששותו מאז ראשית יצירתם, עם אחיו עשו - מהווה את הקוטב האחד של הציר. בקוטב השני, בראשית ימי הבית השני עומדת ברקע התמודדות בין הצאצאים, בין שבי ציון הזוכרים והמזכירים את קריאת השטנה של בני אדום צרי ירושלים: **"עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוּד בָּה"** (תהלים קלז, ז) לבין התכנית האדומית המתנסחת בנבואת יחזקאל **"יַעַן אֲמַרְךָ אֶת שְׁנֵי הַגּוֹיִם [יהודה וישראל] וְאֶת שְׁתֵּי הָאָרְצוֹת לִי תִהְיֶינָה וַיִּרְשְׁנוּהָ"** (יחזקאל לה, ז). אכן כפי העולה מספר המכבים בתקופה שלפני החשמונאים התרחבה הממלכה האדומית עד לפאתי גבולות יהודה.

על ציר זה החורז את כל ימי הנבואה, מאז בית מדרשו של שם ועבר כנרמז בראש פרשתנו, לבין תקופת החיתום, באה ההתמודדות עם עשו האיש, עם עשו העם ועם עשו האימפריה הרומית (עמד על כך מחבר הספר "שני גויים בבטנך", שנמנה בעבר על תלמידי ישיבתנו) – יסודו בקריאת הנצח בראשית ההפטרה **"הָלוֹא אַח עֲשׂוּ לְיַעֲקֹב... וְאַהֲבָ אֶת יַעֲקֹב"** (מלאכי א, ב)!

מזמורה של הפרשה

מזמור ל"ו

א למנצח לעבדה' לדוד: ב נאספֿשע לרשע בקרב לבי איקפחד אלהים לנגד עיניו: ג ביהחליק אליו בעיניו למצא עונו לשנא: ד דבררפיו און ומרמה חדל להשכיל להיטיב: ה און יחשב עלמשכבו יתניצב עלדרך לאטוב רע לא ימאס: ו ה' בהשמים חסדך אמונתך עדשחקים: ז צדקתך בהרריאל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה': ח מהיקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיין: ט ירוגן מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם: י ברעמך מקור חיים באורך נראהאור: י"א משך חסדך לידעך וצדקתך לישראלב: י"ב אלתבואני רגל גאון וידרשעים אלתננני: י"ג שם נפלו פעלי און דחו ולא יכלו קום:

בכמה וכמה ניסוחים נתנסחה בעיית הגמול: מבוכת צדיק ורע לו, רשע וטוב לו; שאלת הצדק האלוקי; למה דרך רשעים צלחה; השופט כל הארץ לא יעשה משפט וכדו'.

בעיה זאת נזכרת בפרקי תהלים בכמה אנפין ובסגנונות שונים. כך מופיע גם בפרקנו תיאור דמותו, תכונותיו ומחשבותיו של הרשע. ההנחה ש"איךפחד אלהים לנגד עיניו" דומה לנימוק שאמר אברהם לאבימלך: "רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי".

אמנם השקפת עולמו של הרשע מנוסחת בלשון יחידאית: "נאספֿשע לרשעי" וכבר הדגיש הרב הירש בפירושו לתורה (בראשית ה, ל) שכל "נאום" במקרא מתייחס לדבר ה', ולפנינו הרשע מוצא, לכאורה, תימוכין וסימוכין לדעותיו במקורות מקראיים או עכ"פ מצדיק את עמדתו שהיא כביכול בהסכמת שמים.

לעומת טיעונים אלו מציג דוד עבד ה' (הרד"ק הדגיש שהצדיק, עבד ה', יודע שיש לו אדון גומל האדם על הטוב ועל הרע) את החסד והאור שהם מנת חלקו של הצדיק.

הבנת עמדתו של הרשע העסיקה את חז"ל והם חקרו להליכי הנפש שהביאוהו להתפקרות. כך הם איפנו, בבראשית רבה פרשה ס"ג, את יציאתו של עשו לתרבות רעה.

בפרשתנו נרמזת פטירתו של אברהם כשיעקב מכין לאביו האבל נזיד עדשים כסעודת הבראה. גם אם רחוקה מאוד דרכו של עשו מזו של זקנו אברהם, יודע עשו בסתר ליבו את דבר גדולתו של אברהם ואינו יכול להשלים עם עובדת מותו של אברהם כאחד האדם שגם בו פגעה מידת הדין. ואם אכן כך הוא הדבר, "אין מתן שכר ואין תחיית המתים".

הרי לנו "נאומר" של הרשע הרואה ב"צדיק ורע לו" נימוק ללכת בדרכו. מאות רבות של שנים אחרי המאורע באוהל האבות גילו חז"ל בבקעת גינוסר (רות רבה ו, ד) תהליך דומה אצל אלישע בן אבויה כמעט באותה לשון המיוחסת לעשו ורמוזה בפרקנו "לא מתן שכר [לצדיקים] ולא תחיית המתים".

גם אם "מִשְׁפָּטֶיךָ תְּהוֹם רָבָה" הרי מתאפשר לבני אדם לחסות בצל כנפי השכינה.